

Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport

ORDRE 73/2016, de 18 de novembre, de la Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport, per la qual es declara bé de rellevància local immaterial la tècnica constructiva tradicional de la pedra seca a la Comunitat Valenciana. [2016/9265]

L'article 1.3 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, de Patrimoni Cultural Valencià estableix que formen part del patrimoni cultural valencià, en qualitat de Béns Immaterials del Patrimoni Etnològic, les creacions, coneixements, tècniques, pràctiques i usos més representatius i valuosos de les formes de vida i de la cultura tradicional valenciana.

Els articles 15.5 i 55 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, del Patrimoni Cultural Valencià estableix que s'inclouran en la Secció Cinquena de l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià, amb la qualificació de béns immaterials de rellevància local, aquelles creacions, coneixements, pràctiques, tècniques, usos i activitats més representatives i valuosos de la cultura i les formes de vida tradicionals valencianes. Igualment s'inclouran els béns immaterials que siguen expressions de les tradicions del poble valencià en les seues manifestacions musicals, artístiques, gastronòmiques o d'oci, i en especial aquelles que han sigut objecte de transmissió oral i les que mantenen i potencien l'ús del valencià.

La tècnica de la pedra seca a la Comunitat Valenciana forma part del patrimoni immaterial valencià. Atesa la seua singularitat com a part dels coneixements i activitats tradicionals del nostre territori, constitueix una tècnica constructiva sorgida d'una economia de subsistència lligada a altres activitats agrícoles i ramaderes i que exemplifica l'aprofitament dels recursos en l'entorn, per la qual cosa és procedent aplicar aquesta figura de protecció cultural com a bé de rellevància local immaterial.

Vist l'informe que hi ha en l'expedient administratiu i de conformitat amb aquest; fent ús de les facultats que confereix l'article 56 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, del Patrimoni Cultural Valencià; l'article 21 del Decret 155/2015, de 18 de setembre, pel qual s'aprova el Reglament orgànic i funcional de la Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport; i l'article 19.1 del Decret 62/2011, de 20 de maig, pel qual es regula el procediment de declaració i el règim de protecció dels béns de rellevància local. I després de la notificació de la resolució d'inoació als interessats en el procediment, i particularment, donat el gran nombre de municipis implicats, a la Federació Valenciana de Municipis i Províncies (FVMP), entitat que representa i engloba tots els municipis de la Comunitat Valenciana, i no havent rebut cap al·legació a la seua protecció patrimonial,

ORDENE

Primer

Declarar bé de rellevància local immaterial la tècnica constructiva tradicional de la pedra en sec a la Comunitat Valenciana.

Segon

En atenció a allò que disposa l'article 56 de la Llei de la Generalitat Valenciana 4/1998, d'11 de juny, del Patrimoni Cultural Valencià, es determinen els valors del bé que justifiquen la seua declaració i es descriuen els detalls que permeten la seua precisa identificació, en l'annex que s'adjunta a aquesta ordre.

Tercer

La protecció de la tècnica constructiva tradicional de la pedra seca com a patrimoni cultural immaterial es concretarà en les mesures següents:

- a) Realitzar tasques d'identificació, descripció, investigació, estudi i documentació amb criteris científics.
- b) Incorporar els testimonis disponibles a suports materials que garantisquen la seua protecció i preservació.

Conselleria de Educación, Investigación, Cultura y Deporte

ORDEN 73/2016, de 18 de noviembre, de la Conselleria de Educación, Investigación, Cultura y Deporte, por la que se declara bien de relevancia local inmaterial la técnica constructiva tradicional de la piedra en seco en la Comunitat Valenciana. [2016/9265]

El artículo 1.3 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, de Patrimonio Cultural Valenciano establece que forman parte del patrimonio cultural valenciano, en calidad de Bienes Inmateriales del Patrimonio Etnológico, las creaciones, conocimientos, técnicas, prácticas y usos más representativos y valiosos de las formas de vida y de la cultura tradicional valenciana.

Los artículos 15.5 y 55 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano establece que se incluirán en la Sección Quinta del Inventario General del Patrimonio Cultural Valenciano, con la calificación de Bienes Inmateriales de Relevancia Local, aquellas creaciones, conocimientos, prácticas, técnicas, usos y actividades más representativas y valiosas de la cultura y las formas de vida tradicionales valencianas. Igualmente se incluirán los bienes inmateriales que sean expresiones de las tradiciones del pueblo valenciano en sus manifestaciones musicales, artísticas, gastronómicas o de ocio, y en especial aquellas que han sido objeto de transmisión oral y las que mantienen y potencian el uso del valenciano.

La técnica de la piedra en seco en la Comunitat Valenciana forma parte del patrimonio inmaterial valenciano. Dada su singularidad como parte de los conocimientos y actividades tradicionales de nuestro territorio, constituye una técnica constructiva surgida de una economía de subsistencia ligada a otras actividades agrícolas y ganaderas y que ejemplifica el aprovechamiento de los recursos en el entorno, por lo que procede aplicar esta figura de protección cultural como bien de relevancia local inmaterial.

Visto el informe que obra en el expediente administrativo y de conformidad con el mismo; en uso de las facultades que confiere el artículo 56 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano; el artículo 21 del Decreto 155/2015, de 18 de septiembre, por el que se aprueba el Reglamento orgánico y funcional de la Conselleria de Educación, Investigación, Cultura y Deporte; y el artículo 19.1 del Decreto 62/2011, de 20 de mayo, por el que se regula el procedimiento de declaración y el régimen de protección de los bienes de relevancia local. Y tras la notificación de la resolución de incoación a los interesados en el procedimiento, y particularmente, dado el gran número de municipios implicados, a la Federación Valenciana de Municipios y Provincias (FVMP), entidad que representa y engloba a todos los municipios de la Comunitat Valenciana, y no habiendo recibido ninguna alegación a su protección patrimonial,

ORDENO

Primero

Declarar bien de relevancia local inmaterial la técnica constructiva tradicional de la piedra en seco en la Comunitat Valenciana.

Segundo

En atención a lo dispuesto por lo dispuesto en el artículo 56 de la Ley de la Generalitat Valenciana 4/1998, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano, se determinan los valores del bien que justifican su declaración y se describen los detalles que permiten su precisa identificación, en el anexo que se adjunta a la presente orden.

Tercero

La protección de la técnica constructiva tradicional de la piedra en seco como patrimonio cultural inmaterial se concretará en las siguientes medidas:

- a) Realizar labores de identificación, descripción, investigación, estudio y documentación con criterios científicos.
- b) Incorporar los testimonios disponibles a soportes materiales que garanticen su protección y preservación.

c) Vetlar pel normal desenvolupament i la pervivència d'aquesta manifestació cultural, així com tutelar la conservació dels seus valors tradicionals i la seua transmissió a les generacions futures.

Qualsevol canvi que excedisca el normal desenvolupament dels elements que formen aquesta manifestació cultural s'haurà de comunicar a la direcció general competent en matèria de patrimoni cultural per a, si és el cas, la seua autorització administrativa i consegüent modificació d'aquesta resolució.

Les accions de salvaguarda que es projecten hauran de tindre en compte, de manera molt especial, els riscos de desvirtuació que es podrien derivar del turisme massiu, així com la necessitat de valorar i protegir adequadament els oficis tradicionals associats a aquesta manifestació.

La gestió del patrimoni cultural protegit per aquesta declaració de bé de rellevància local immaterial, correspon als propis actors i als ajuntaments si és el cas.

DISPOSICIÓ ADDICIONAL

Única. Inscripció en l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià

La present declaració queda inscrita en la secció cinquena de l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià.

DISPOSICIÓ FINAL

Única

La present ordre entrarà en vigor l'endemà de la publicació en el *Diari Oficial de la Generalitat Valenciana*.

València, 18 de novembre de 2016

El conseller d'Educació, Investigació, Cultura i Esport,
VICENT MARZÀ IBÁÑEZ

ANNEX

Dades sobre el bé objecte de la declaració

1. Introducció

La tècnica constructiva tradicional de la pedra seca és una tècnica ancestral, una habilitat, un procés basat en l'assaig-error-assaig, fruit d'un bagatge de coneixements, un patrimoni ignorat que la humanitat va dissenyar per a satisfer les seues necessitats bàsiques –refugi, agricultura, maneig dels ramats...– consubstancial als nostres paisatges. Aquesta tècnica de disposar i aparellar la pedra seca, sense cap tipus de morter, argamassa o cap conglomerant, mostra, ben sovint, unes construccions admirables. El resultat d'usar aquesta tècnica és una realitat de construccions extremadament útils i senzilles, econòmiques, integrades en el paisatge i amb predomini de dimensions i volums modestos.

Destaca l'element característic de la construcció de voltes per aproximació de filades, que es realitza aparellant les pedres per anells successius disposats en volada cap a l'interior, i que nombrosos investigadors proposen que són l'herència i el record d'una antiga tradició, l'arquitectura que entroncaria amb l'anomenada cultura megalítica.

És una tècnica constructiva normalment individual, que utilitza pedres de grandària xicoteta, tal com es troben en el seu entorn, i es tallen a vegades lleugerament, per al seu millor encaixament. Utilitza poques ferramentes, algunes per a l'extracció, transport i treball de la pedra, ja que seran la tècnica i l'habilitat de l'home les ferramentes fonamentals. L'origen de la utilització de la pedra com a elements constructius coincideix amb les necessitats de l'home que junt amb la depuració de la tècnica faran que es puguen resoldre tots els problemes i aportar les solucions correctes. L'home ha creat solucions a semblança del que ha vist en la naturalesa, la tecnologia que utilitza és elemental i transmesa per generacions.

Aquest coneixement ha servit i serveix per a resoldre necessitats, així crea nous terrenys cultivables, delimita propietats, refugia les perso-

c) Velar por el normal desarrollo y la pervivencia de esta manifestación cultural, así como tutelar la conservación de sus valores tradicionales y su transmisión a las generaciones futuras.

Cualquier cambio que exceda el normal desarrollo de los elementos que forman esta manifestación cultural deberá comunicarse a la dirección general competente en materia de patrimonio cultural para, en su caso, su autorización administrativa y consiguiente modificación de la presente orden.

Las acciones de salvaguardia que se proyecten deberán tener en cuenta, de manera muy especial, los riesgos de desvirtuación que podrían derivarse del turismo masivo, así como la necesidad de valorar y proteger adecuadamente los oficios tradicionales asociados a esta manifestación

La gestión del patrimonio cultural protegido por esta declaración de bien de relevancia local inmaterial corresponde a los propios actores y a los ayuntamientos en su caso.

DISPOSICIÓ ADDICIONAL

Única. Inscripció en el Inventario General del Patrimonio Cultural Valenciano

El presente bien inmaterial queda inscrito en la sección quinta del Inventario General del Patrimonio Cultural Valenciano.

DISPOSICIÓ FINAL

Única

La presente orden entrarà en vigor al día siguiente de su publicación en el *Diari Oficial de la Generalitat Valenciana*.

Valencia, 18 de noviembre de 2016

El conseller de Educación, Investigación, Cultura y Deporte,
VICENT MARZÀ IBÁÑEZ

ANEXO

Datos sobre el bien objeto de la declaración

1. Introducción:

La técnica constructiva tradicional de la piedra en seco es una técnica ancestral, una habilidad, un proceso basado en el ensayo-error-ensayo, fruto de un bagaje de conocimientos, un patrimonio ignorado que la humanidad diseñó para satisfacer sus necesidades básicas –refugio, agricultura, manejo de los rebaños...– consustancial a nuestros paisajes. Esta técnica de disponer y aparejar la piedra en seco, sin ningún tipo de mortero, argamasa o conglomerante alguno, muestra, con frecuencia, unas construcciones admirables. El resultado de usar esta técnica es una realidad de construcciones extremadamente útiles y sencillas, económicas, integradas en el paisaje y con predominio de dimensiones y volúmenes modestos.

Destaca el elemento característico de la construcción de bóvedas por aproximación de hiladas, que se realiza aparejando las piedras por anillos sucesivos dispuestos en saledizo hacia el interior, y que numerosos investigadores proponen que son la herencia y el recuerdo de una antigua tradición, la arquitectura que entroncaría con la llamada cultura megalítica.

Es una técnica constructiva normalmente individual, que utiliza piedras de tamaño pequeño, tal y como se encuentran en su entorno, siendo talladas a veces ligeramente, para su mejor encaje. Utiliza pocas herramientas, algunas para la extracción, transporte y trabajo de la piedra, ya que serán la técnica y la habilidad del hombre las herramientas fundamentales. El origen de la utilización de la piedra como elementos constructivos coincide con las necesidades del hombre que junto con la depuración de la técnica harán que se puedan ir resolviendo todos los problemas y aportando las soluciones correctas. El hombre ha creado soluciones a semejanza de lo que ha visto en la naturaleza, la tecnología que utiliza es elemental y transmitida por generaciones.

Este conocimiento ha servido y sirve para resolver necesidades, así crea nuevos terrenos cultivables, delimita propiedades, refugia a las

nes i animals davant de les inclemències meteorològiques, tindre aigua, etc. Amb aquesta tècnica i els seus resultats, l'arquitectura de pedra seca aconseguix un objectiu important, sobretot a les zones mediterrànies, i és la lluita contra l'erosió, ja que la construcció de ribassos frena l'arrossegament de terra, en paisatges de pendents, amb poca terra i fortes tempestats.

2. Denominació: la tècnica constructiva tradicional de la pedra seca.

3. Àmbit territorial: les poblacions de la Comunitat Valenciana que posseeixen arquitectura de pedra seca.

4. Actors principals: és practicada per persones generalment anònimes, no sol quedar per a la posteritat el nom de l'autor, que construeixen i modifiquen els seus entorns pròxims, però sense cap coneixement acadèmic, i conformen una expressió magnífica de la creativitat, de l'enginy i de la intel·ligència humana.

5. Descripció del bé: el territori de la Comunitat Valenciana posseeix nombrosíssims elements construïts amb la tècnica de la pedra seca. L'ordenada col·locació d'unes pedres sobre altres, sense tallar, travades sense argamassa de compactació i només sustentades pel seu propi pes i la solidesa que confereix la correcta disposició constructiva, conforma la minimalista i sàvia arquitectura de la pedra seca. Paisatge d'elaboració humana que representa per la seua formació un extraordinari llegat cultural, la protecció del qual és necessària.

Es tracta d'un tipus de tècnica sovint associada a l'autoconstrucció, és a dir, era realitzada pels propis destinataris de l'edifici o obra resultant. Aquests podien ser persones amb una altra activitat principal i que utilitzaven la pedra seca com un més dels seus coneixements. Així mateix, el seu ús està lligat a pràctiques socials d'ajuda i col·laboració entre veïns, que podia escometre's en períodes de menor càrrega d'un altre tipus de faenes agrícoles i ramaderes. En gran part del nostre territori es conserven nombrosos testimonis de patrimoni immoble erigit segons aquesta tècnica constructiva.

D'acord amb aquesta extensió territorial, l'arquitectura de pedra seca presenta una gran varietat tipològica i de solucions constructives, i s'adequa a les variables geogràfiques, humanes i ambientals del territori valencià. Aquesta diversitat constructiva no hauria sigut possible sense la transmissió, generació rere generació, d'una sèrie de coneixements, tècniques i pràctiques que, en el seu conjunt, conformen la tècnica constructiva de la pedra seca. La seua transmissió es produeix, tradicionalment, de forma oral i en un context d'aprenentatge informal. Lligat a això, hi ha un altre component immaterial molt valuós, com és el del lèxic relatiu a ferramentes, elements constructius, tècniques específiques, etc., el qual presenta variacions fonètiques i semàntiques en els distints llocs del nostre territori en què es manifesta aquest bé. Quant a la seua relació amb l'entorn natural, encara que l'edificació en pedra seca manca, aparentment, de planejament formal, sí que s'exerceix una actuació conscient sobre el medi, que ha donat lloc a la generació de paisatges antròpics en què les construccions de pedra seca s'adapten i integren en l'entorn.

Amb la humil pedra com a únic element material, fidel al principi de la utilitat i funcionalitat com a auxiliar en el treball, els nostres llauradors i pastors van construir admirables paisatges culturals: camins, murs de límit entre bancals, barraques, corrals, pletes, abeuradors, descansadors, etc.

Les tècniques de construcció en pedra seca s'han conegut i practicat fins a mitjan del segle XX en àmplies zones de la Comunitat Valenciana. No obstant això, és constatable una regressió i inclús completa desaparició de la tècnica en la major part del nostre territori. Les causes d'això són múltiples i estan relacionades amb el canvi del model econòmic i productiu del medi rural.

En les tres províncies que conformen la nostra comunitat autònoma existeixen béns patrimonials construïts amb aquesta tècnica, encara que destaca i de molt la província de Castelló, amb milers de casetes de pedra seca, barraques, disseminades per tot el territori, entre altres estructures. És en les comarques del nord de Castelló on trobem algunes zones on les construccions de pedra seca es presenten amb una altíssima densitat i són veritables elements estructuradors del paisatge. Destaquen les àrees de Vinaròs-Sant Jordi, al Baix Maestrat; Tírig-Catí-Albocàsser, a l'Alt Maestrat; i Vilafranca-Castellfort, a la comarca dels Ports de Morella. Amb tot, quasi tots els municipis castellanencs tenen en els seus termes elements d'aquesta arquitectura de la pedra seca, destacant el terme de Vilafranca, amb un paisatge construït en pedra seca molt

personas y animales ante las inclemencias meteorológicas, tener agua, etc. Con esta técnica y sus resultados, la arquitectura de piedra en seco, logra un objetivo importante, sobretodo en las zonas mediterráneas, y es la lucha contra la erosión, ya que la construcción de ribazos frena el arrastre de tierra, en paisajes de pendientes, con poca tierra y fuertes tormentas.

2. Denominación: la técnica constructiva tradicional de la piedra en seco

3. Ámbito territorial: las poblaciones de la Comunitat Valenciana que poseen arquitectura de piedra en seco

4. Actores principales: es practicada por personas generalmente anónimas, no suele quedar para la posteridad el nombre del autor, que construyen y modifican sus entornos próximos, pero sin conocimientos académicos algunos, conformando una expresión magnífica de la creatividad, del ingenio y de la inteligencia humana.

5. Descripción del bien: el territorio de la Comunitat Valenciana posee numerosísimos elementos contruidos con la técnica de la piedra en seco. La ordenada colocación de unas piedras sobre otras, sin labrar, trabadas sin argamasa de compactación y solamente sustentadas por su propio peso y la solidez que confiere la correcta disposición constructiva, conforma la minimalista y sabia arquitectura de la piedra en seco. Paisaje de elaboración humana que representa por su formación un extraordinario legado cultural, cuya protección es necesaria.

Se trata de un tipo de técnica frecuentemente asociada a la auto-construcción, es decir, era realizada por los propios destinatarios del edificio u obra resultante. Estos podían ser personas con otra actividad principal y que utilizaban la piedra en seco como uno más de sus conocimientos. Asimismo, su uso está ligado a prácticas sociales de ayuda y colaboración entre vecinos, que podía acometerse en periodos de menor carga de otro tipo de faenas agrícolas y ganaderas. En gran parte de nuestro territorio se conservan numerosos testimonios de patrimonio inmueble erigido según esta técnica constructiva

De acuerdo a esta extensión territorial, la arquitectura de piedra seca presenta una gran variedad tipológica y de soluciones constructivas, adecuándose a las variables geográficas, humanas y ambientales del territorio valenciano. Esta diversidad constructiva no hubiera sido posible sin la transmisión, generación tras generación, de una serie de conocimientos, técnicas y prácticas que, en su conjunto, conforman la técnica constructiva de la piedra en seco. Su transmisión se produce, tradicionalmente, de forma oral y en un contexto de aprendizaje informal. Lligado a ello, existe otro componente inmaterial muy valioso, como es el del léxico relativo a herramientas, elementos constructivos, técnicas específicas, etc., el cual presenta variaciones fonéticas y semánticas en los distintos lugares de nuestro territorio en los que se manifiesta este bien. En cuanto a su relación con el entorno natural, aunque la edificación en piedra seca carece, aparentemente, de planeamiento formal, sí que se ejerce una actuación consciente sobre el medio, que ha dado lugar a la generación de paisajes antrópicos en los que las construcciones de piedra seca se adaptan e integran en el entorno.

Con la humilde piedra como único elemento material, fiel al principio de la utilidad y funcionalidad como auxiliar en el trabajo, nuestros campesinos y pastores construyeron admirables paisajes culturales: caminos, muros de linde entre bancales, barracas, corrales, apriscos, abrevaderos, descansaderos, etc...

Las técnicas de construcción en piedra seca se han conocido y practicado hasta mediados del siglo XX en amplias zonas de la Comunitat Valenciana, sin embargo, es constatable una regresión e incluso completa desaparición de la técnica en la mayor parte de nuestro territorio. Las causas de ello son múltiples y están relacionadas con el cambio del modelo económico y productivo del medio rural.

En las 3 provincias que conforman nuestra comunidad autónoma existen bienes patrimoniales contruidos con esta técnica, aunque destaca y con mucho la provincia de Castellón, con miles de casetas de piedra en seco, barraques, disseminadas por todo el territorio, entre otras estructuras. Es en las comarcas del norte de Castellón donde encontramos algunas zonas donde las construcciones de piedra en seco se presentan con una altísima densidad y son verdaderos elementos estructuradores del paisaje. Destacan las áreas de Vinaròs-Sant Jordi, en El Baix Maestrat; Tírig-Catí-Albocàsser, en L'Alt Maestrat; y Vilafranca-Castellfort, en la comarca de Els Ports de Morella. Con todo, casi todos los municipios castellanenses tienen en sus términos elementos de esta arquitectura de la piedra en seco, destacando el término de Vilafranca,

destacable, a més de comptar amb un museu i rutes dedicades a aquesta tècnica.

Però també en la resta del nostre territori, apareixen amb més o menys freqüència. A la província d'Alacant, destaquen els municipis de Callosa d'en Sarrià, Novelda, Crevillent o el Pinós, amb nombrosos exemples de ribassos, refugis agrícoles o refugis de picapedrer construïts amb aquesta tècnica associats a l'antiga extracció minera.

A la província de València, igualment són nombrosos, i destaca el municipi d'Enguera, amb un gran nombre de refugis, cucos els anomenen ací, repartits per tot el seu terme. Hi ha una ruta per a la seua visita, i en destaca un gran, el Cuco Magna.

Per tant, són milers les construccions de pedra seca que existeixen a tot el nostre territori, de nord a sud. La pervivència ha sigut possible gràcies a un procés de recuperació i transmissió dut a terme en els últims anys que ha apostat per la protecció i conservació d'aquest patrimoni immoble, precisament a través de la recuperació i revitalització dels coneixements i tècniques constructives que l'havien originat. En alguns casos, la seua revitalització s'ha vist lligada a la recuperació puntual d'elements immobles o marges de pedra seca, a través de camps de treball i tallers que inclouen l'aprenentatge de la pedra seca. Una altra via d'actuació ha sigut el seu ensenyament en un context d'aprenentatge formal d'escoles taller. Es tracta, en definitiva, d'un patrimoni immaterial amb una rica i complexa dimensió social, amb implicacions en el desenvolupament econòmic i la sostenibilitat del medi rural, i la posada en valor de la qual, en definitiva, suposa la dignificació d'una forma històrica d'entendre el territori.

con un paisaje construido en piedra en seco muy destacable, además de contar con un museo y rutas dedicadas a esta técnica.

Pero también en el resto de nuestro territorio, aparecen con más o menos frecuencia. En la provincia de Alicante, destacan los municipios de Callosa d'en Sarrià, Novelda, Crevillent o Pinoso, con numerosos ejemplos de ribazos, refugios agrícolas o refugios de cantero, construidos en esta técnica y asociados a la antigua extracción minera.

En la provincia de Valencia, igualmente son numerosos, destacando el municipio de Enguera, con un gran número de refugios, cucos los llaman aquí, repartidos por todo su término. Existe una ruta para su visita, destacando un gran cuco, el cuco Magna.

Por tanto, son miles las construcciones de piedra en seco que existen en todo nuestro territorio, de norte a sur. La pervivencia ha sido posible gracias a un proceso de recuperación y transmisión llevado a cabo en los últimos años que ha apostado por la protección y conservación de este patrimonio inmueble, precisamente a través de la recuperación y revitalización de los conocimientos y técnicas constructivas que lo habían originado. En algunos casos, su revitalización se ha visto ligada a la recuperación puntual de elementos inmuebles o márgenes de piedra en seco, a través de campos de trabajo y talleres que incluyen el aprendizaje de la piedra seca. Otra vía de actuación ha sido su enseñanza en un contexto de aprendizaje formal de escuelas taller. Se trata, en definitiva, de un patrimonio inmaterial con una rica y compleja dimensión social, con implicaciones en el desarrollo económico y la sostenibilidad del medio rural, y cuya puesta en valor, en definitiva, supone la dignificación de una forma histórica de entender el territorio.